

УДК 75.046.3:27-312,9(477.52/.6) «20-21»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/58-1-12>

Василь КАРПІВ,
orcid.org/0000-0002-1297-8829
аспірант кафедри реставрації творів мистецтв
Львівської національної академії мистецтв
(Львів, Україна) vasylkarpiv@gmail.com

Максим ТЕРЕХОВ,
orcid.org/0000-0001-7811-1294
старший викладач кафедри реставрації та експертизи творів мистецтв
Харківської державної академії дизайну та мистецтв
(Харків, Україна) maxim.olegovich1991@gmail.com

ДОСВІД ЗБЕРЕЖЕННЯ РІЗНОЧАСОВОГО МОНУМЕНТАЛЬНОГО МАЛЯРСТВА

Результати дослідження які представлені у статті, спрямовані на виявлення та аналіз фахових літературних джерел, а також практичного досвіду з спроб розробки по збереженню і розшируванню різночасового монументального малярства. У літературі є відомості про те що, в даний час європейські країни працюють над створенням технологій, що дають можливість розділити два різночасових твори і забезпечити їм обом, при цьому, повне збереження.

За часи радянської України були спроби розробки технологій по розшируванню монументального різночасового малярства, але брак знань та сучасність технологій того часу не дозволяло якісно проводити збереження такого виду живопису. Питанню збереженню монументального різночасового малярства за часи незалежності України, приділялось досить мало уваги. В цілому розроблялись методики по дослідженню та видаленню пізніх різночасових нашарувань. Різночасовий живопис набагато простіше змити, ніж його зберегти шляхом розширування та перенесення на нову основу. Такі дії приводять до втрати верхнього більш раннього живопису, а іноді і нижнього авторського, що наносять шкоду культурному середовищу країні.

В статті встановлено Європейський досвід реставрації та консервації монументального малярства, котрий починає розвиватись ще на початку ХХ століття. Активною у цьому напрямку є Польща. Дослідженням та розшируванням займається у Краківській Національній Академії Красних мистецтв ім. Я. Матейка, на кафедрі: «консервації та реставрації настінного малярства». Польські колеги відточують та удосконалюють методики по розшируванню різночасового малярства та перенесенням його на нову основу, які дають можливість зберігати та безпечно транспортувати відшарований живопис, так званий «трансфер».

Обрано оптимальний метод, як прототип для подальшого його удосконалення, який втілено у реставрацію монументального мистецтва України.

Ключові слова: реставрація, запис, методика реставрації, розширування, різночасове малярство, трансфери, техніко технологічні дослідження (ТТД).

Vasyl KARPIV,
orcid.org/0000-0002-1297-8829
Postgraduate student at the Department of Restoration of Works of Art
Lviv National Academy of Arts
(Lviv, Ukraine) vasylkarpiv@gmail.com

Maksym TEREKHOV,
orcid.org/0000-0001-7811-1294
Lecturer at the Department of Restoration and Examination of Works of Art
Kharkiv State Academy of Design and Arts
(Kharkiv, Ukraine) maxim.olegovich1991@gmail.com

THE EXPERIENCE OF PRESERVING MONUMENTAL PAINTINGS FROM DIFFERENT PERIODS

The results of the research presented in the article are aimed at identifying and analyzing professional literary sources, as well as practical experience from attempts to develop preservation and layering of monumental paintings of different

periods. There is information in the literature that, at present, European countries are working on the creation of methods that make it possible to separate two works of different times and ensure both of them, at the same time, complete preservation.

During the times of Soviet Ukraine, there were attempts to develop technologies for the layering of monumental paintings of different periods, but the lack of knowledge and the modernity of the technologies of that time did not allow for the high-quality preservation of this type of painting. During the independence of Ukraine, relatively little attention was paid to the issue of preservation of monumental paintings from various periods. In general, methods were developed for the study and removal of late layers of various times. A different time painting is much easier to wash off than to preserve it by layering and transferring it to a new base. Such actions lead to the loss of the upper, earlier painting, and sometimes the lower author's, which harm the cultural environment of the country.

The article establishes the European experience of restoration and conservation of monumental painting, which began to develop at the beginning of the 20th century. Poland is active in this direction. He is engaged in research and layering at the Kraków National Academy of Fine Arts named after Y. Mateyka, at the department: "conservation and restoration of wall paintings". Polish colleagues are honing and improving techniques for layering paintings from different periods and transferring them to a new base, which make it possible to store and safely transport the peeled painting, the so-called "transfer".

The optimal method was chosen as a prototype for its further improvement, which was embodied in the restoration of monumental art of Ukraine.

Key words: restoration, recording, restoration technique, layering, different time painting, transfers, technical and technological studies (TTS).

Постановка проблеми. Велика кількість пам'яток України, особливо в її Західному регіоні, потребують професійної консервації та реставрації. Існує також велика чисельність пам'яток монументального малярства, що мають пізніші поновлення, які є не менш цінними за ранні зразки авторського живопису та потребують реставрації та консервації. Єдиним способом зберегти різночасове малярство є його відшарування від авторського та перенесення на нову основу.

Відшарування та перенесення на нову основу різночасового монументального малярства, ще недостатньо поширене та технологічно розвинуте в Україні. У таких передових країн Європи, як: Італія, Франція, Польща вже понад половину століття практично використовують методи по збереженню записів монументального малярства. Методи відшарування котрі використовують європейські колеги, дозволяють зберегти обидва шари живопису – первинний шар та різночасовий запис, який найчастіше є предметом художньої спадщини України.

Аналіз досліджень. У Європі, а саме у Польщі реставраторка Марія Остажевська вже декілька десятиліть активно займається дослідженням та реставрацією монументального різночасового малярства. Реставраторка пропонує зберігати різночасовий живопис, шляхом його розшарування від авторського зображення сухим методом «strappo» та перенесення на нову основу. Перенесений різночасовий живопис на новій основі називається «трансфер». Це дуже складна та скурпульозна технологія, тому потребує максимально професійних навичок та вмінь.

Практичний приклад польської колеги по збереженню різночасового малярства наведений об'єкт дохідний будинок Plac Mariacki 3 у Кракові. В цьому об'єкті виявлено декілька шарів

різночасового малярства з XVI по XIX століття. З часом змінювались смаки та бачення перебудови інтер'єра новим власником будівлі, це основна причина появи різночасових нашарувань. Результати реставрації та дослідження пані Марії Остажевської представлені у її наукових роботах (Ostaszewska, 1991: 73).

На території України у радянський період, ще на початку минулого століття, були спроби створення методів збереження записів монументального малярства. Дослідження та створення перших методів зі збереженням різночасових монументальних і станкових зображень почались у двадцятих роках XX століття (Дорофієнко та ін., 1996: С.561-563).

За часи незалежності України в цілому займались тільки збереженням станкового різночасового малярства. Реставратори – мистецтвознавці з Харкова та Львова, а саме: Терехов М. (Терехов та ін. 2021: С. 61-68), (Терехов, 2016: С. 151-153), (Терехов, 2017: С. 331-335). Долуда А. (Doluda та ін., 2021: С. 467-474). Почеква А. (Почеква, 2013: С. 309-312), (Іванів та ін., 2001: С. 50-52). Мокрій В., досліджували та розшаровували станковий різночасовий живопис.

Паралельно також, створювались способи по видаленню записів з використанням хімічних реактивів та механічних приладів, для розкриття авторського зображення. Пізні записи видаляють механічним шляхом під наглядом у мікроскоп з подальшим протиранням відповідним складом розчинника. Дослідженням та впровадженням методик по видаленню станкових записів займались реставратори Дьоміна В., Циток К., Коротких В., ще на початку ХІ ст. (Дьоміна, 2018:112).

З усіх розчинників, що застосовують у реставрації, неможливо рекомендувати краший, який

би у всіх випадках давав позитивні результати в роботі й гарантував повну безпеку для збереження живопису. Головна гарантія роботи це – великий досвід реставратора. Цей досвід складається зі знань, навичок, надзвичайної обережності, чуття, спостережливості й великої поваги до праці художника, твір якого він реставрує.

Досконалої методики з видалення записів створено не було, тому при видаленні верхнього шару фарби страждав й авторський живопис, при цьому зазнаючи великих втрат. У приватних зібраннях і колекціях на території України досить багато творів, які мають кілька шарів живопису, але багато хто вважає, що чим старіший і давніший живопис, тим він цінніший. У таких випадках значно простіше видалити верхній живопис, ніж його розшарувати й надати можливість зберегти всі шари живопису, при цьому губляться твори досить високого художнього рівня. У таких випадках рекомендовано розшарувати різночасовий живопис на об'єкті, ніж його змити.

В цілому активно питанням збереження монументального різночасового малярства в Україні ще не займалися, тому це актуально в наш час, для збереження культурного надбання країни.

Мета – виявлення та аналіз літературних джерел, а також дослідження практичного досвіду з спроб розробки по збереженню різночасового монументального малярства та обрання оптимального методу для його впровадження у реставрацію монументального мистецтва України.

Виклад основного матеріалу. Необхідність збереження різночасового малярства зазначав ще двадцять років ХХ в. І. Е. Грабар. Але відшарування фарбового шару – дуже трудомісткий і тривалий процес, пов'язаний з роботою зі шкідливими розчинниками. Тому розробки тривали досить довго. Перші дослідження були зроблені в ЦГРМ в 1921 р. Д. Ф. Богословським стосовно ікон. Потім у 1934 р. пробні роботи виконували відомі реставратори Г. О. Чиріков, І. Н. Плеханов та В. О. Кириков, зразки цих робіт не збереглися. Щоправда, роботи проводилися з використанням оцтової кислоти. Метод перенесення живопису на нову основу став доступнішим після впровадження в реставрацію в 1959 р. (Г. Н. Томашевич та В. В. Філатовим) нейтральних органічних розчинників. У тому ж році В. В. Філатов розробив метод відшарування масляних та темперних записів на іконах із застосуванням паперового профілактичного заклеювання, осетрового клею та компресів, змочених органічними розчинниками.

Катастрофічним недоліком створеної методики було фрагментарне розшарування невеликих діля-

нок станкового живопису. Це означає, що треба було різати живопис на фрагменти, відшаровувати та переносити на нову основу. Такі руйнуючі дії неприпустимі у реставрації пам'яток мистецтва (Терехов та ін. 2021: С. 61-68).

У 1975–1976 роках був розроблений метод відшарування без використання профілактичного заклеювання на плівку полівінілбутиралу (ПВБ). Пізніше ця методика стала застосовуватись і на монументальних пам'ятниках. Вона була впроваджена в реставраційну практику у 1978 р. С. В. Філатовим, що виконала відшарування в церкві «Іоанна Богослова» Макарівського цвинтаря під містом Саранськом. Також відомі дослідження відшарування монументального та станкового запису, виконані в 1981 р. О. В. Лелековою та А. В. Івановою та А. І. Басром у 1992 р.

Прикладом збереження монументального різночасового мистецтва з багатошаровим живописом є Преображенський храм Спасо-Евфросінієвського монастиря XII ст., котрий знаходиться в місті Полоцьк, що біля кордону з Україною, в якому виявлено три шари олійного живопису. Розписи храму поновлялись кілька разів. Двічі були поновлення в XIX столітті: 1833 і 1885 роках. Реставрація храму почалася в 2007 році, куратор реставрації Володимир Сараб'янов. У храмі виявлені суцільні олійні записи які повторюють авторський сюжет, але мають зовсім інші художні особливості. Цей випадок став першим об'єктом монументального живопису, на якому застосовано розшарування площею більше 100 м² з перенесенням на нову основу, що експонується в Полоцькій картинній галереї. (Терехов та ін. 2021: С. 61-68).

За часи незалежності України, поступово відроджується свідомість збереження національної культурної спадщини. Проте, у процесі формування свідомості збереження пам'яток архітектури, а також творів монументального мистецтва стоїть питання про їх стан збереження, мистецьку вартість, як проведення консерваційно – естетичних робіт, щоб авторство первинних нашарувань було збереженим для подальших наукових досліджень. Ми повинні мати уяву о різних авторських малярських технік з врахуванням живописних принципів та канонів, максимально зберігати структуру та естетичну цінність автентичного авторського твору.

Практичним прикладом застосування польської технології у реставрацію різночасового малярства у колишній кам'яниці Еміновичівської місто Львів, Україна. У XVII ст. власником кам'яниці свого часу був рід Еміновичів. Саме, як кам'яниця Еміновичівська будівля числилася у списках з 1662-го та 1767 рр. У сер. XVIII ст.,

у власниками будівлі була родина Лубковських. У 1769 р. Петро Лубковський здійснив реконструкцію, котра не змінила об'ємно-просторову структуру будинку. З цією реконструкцією приміщень також у інтер'єрах з'являлись різночасові нашарування фарби, які потребують збереження.

Дослідженням та реставрацією об'єкта займалися такі реставратори, як: Пахолків М., Безнос Н., Терехов М., під керівництвом художника реставратора монументального живопису в пам'ятках архітектури III категорії – Василя Карпіва. У процесі розширених пошукових досліджень, реставратори виявили різних періодів декілька шарів різночасового живопису у приміщеннях другого поверху в інтер'єрі кам'яниці. На основі досліджень сформовано технологічну та документаційну карту і прийнято рішення відкрити нижні шари малярства для подальшого дослідження, а пізніші нашарування живопису перенести та законсервувати на новій, технічно підготовленій основі, так званий «трансфери».

Перед розшаруванням поверхню малярства заклеїли декількома шарами японського паперу, а у якості клею використано 10% Klucel G. Після повного висихання паперу наклеєно ще два шари медичної марлі у якості додатково армування, клей також використано 10% Klucel G. Живопис розшарували від первинного зображення сухим методом «strappo» (рис. 1).

Рис. 1. Відшарований фрагмент живопису

Після зняття запису, проводились роботи з основою живопису тильної сторони. За для забезпечення стабільності та припинення подальшої руйнації живопису потоншена авторська основа. За реставраційною методикою авторська основа повинна бути не більше 2-3 міліметри (рис. 2, 3).

Наступний етап європейської технології є нарощування нової основи «реставраційного тиньку». Нарощування основи проводилось у чотири шари. Перший та другий шар наброшувався відповідним складом реставраційного «тиньку» а саме: 1 частина вапна, 1 частина крейди та 3 частини кварцового піску, також додавали 3 частину 12% клею ПВС «Китай». Цією сумішшю проводилось нарощування перших двох шарів реставраційної основи. Третій та четвертий шар наро-

щувались таким же складом суміші тільки клей використано ПВС «японія». Для додаткової міцності клеїлась медична марля, між третім та четвертим шарами реставраційного «тиньку». Після повного висихання реставраційної основи, проводилась робота над лицевою стороною «трансферу» (рис. 4).

Рис. 2. Процес потоншення авторського тиньку

Рис. 3. Загальний вигляд тильної сторони живопису після потоншення авторського тиньку

Рис. 4. Етап нарощування нової основи «реставраційного тиньку»

Після зняття з лицьової сторони медичної марлі та японського паперу, встановлено, що відшарований живопис зверху має сім шарів побілки. Усі шари побілки мають різний колір та відносяться до радянського періоду (рис. 5, 6).

Рис. 5. Процес очистки живопису від різночасових шарів побілок

Рис. 6. Процес зняття з живопису захисного шару марлі

У ході розчисток відкрився авторський живопис, це дало змогу провести його атрибуцію. Відшарований живопис це частина карнизу, який знаходився між станами та стелею. Живопис виконано клеєвими фарбами та мають кутову форму. Авторський живопис виконано у декілька прийомів. Спочатку наносився як підклад темно-оливкового кольору, потім вугіллям наносився малюнок майбутнього живопису, а зверху нанесено фактурний шар основного живопису. Зображено орнаментальний фриз з рослинними мотивами та гірляндами.

Після завершення роботи над реставрацією живопису, для додаткового зміцнення та руйнації зроблені каркаси. Під кожний живопис спроектовано та зроблено «каркас», який складається з металу та дерева (рис. 7, 8).

На «каркас» фіксується лист пінопласту 2 мл., за допомоги технічного клею «момент». Наступним етапом є склеювання відшарованого живопису на готову конструкцію «каркас». Склею-

вання проводилось за допомоги наступної суміші: 1 частина вапна, 1 частина крейди та 3 частини кварцового піску, також додавали 3 частину 12% клею ПВС «японія» та потребує повного висихання суміші під певним навантаженням.

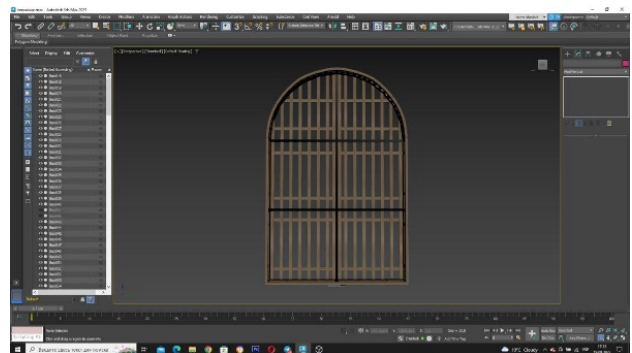

Рис. 7. Проктування каркасів для відшарованого живопису

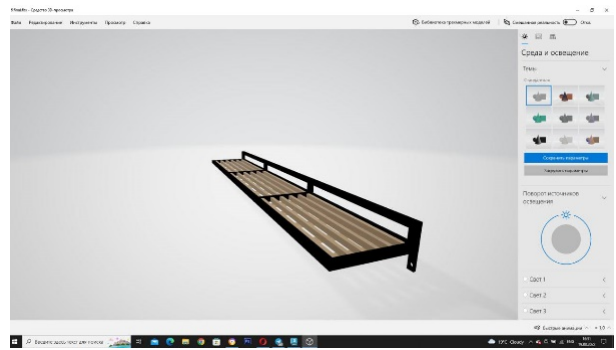

Рис. 8. Проктування каркасів для відшарованого живопису

Рис. 9. Загальний вигляд відшарованого різночасового малярства на новій основі «трансфер»

Висновки

В перше за часи незалежності країни успішно впроваджена Європейська технологія з розшаруванням різночасового монументального малярства на об'єкті культурної спадщини України у м. Львів. За результатами проведених реставраційних робіт відшаровано та збережено більше десяти фрагментів живопису різних часових періодів, також відкрито нові історичні фрагменти розписів, які надалі консервуються та

науково досліджуються. Дана технологіє дозволяє зберегти різночасові шари живопису різних розмірів. Перевагою цієї технології є можливість безпечно транспортувати відшарований живопис для подальшого його експонування (рис. 9).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дорофійенко І., Марампольский А. Розшарування та перенесення фрески на нову основу. Консервація і реставрація пам'яток архітектури : методичний посібник. Київ. Корпорація «Укрреставрація», Львів: Інститут «Укрзахідпроектреставрація», 1996. С. 561-563.
2. Дьоміна В.С. Видалення записів XX ст. з творів темперного і олійного живопису XIX ст.: дипломна робота 05.00.12/ Харків. ак. диз. і мист. Харків, 2018. 112 с.
3. Іванів Б.І., Почеква А.І. Актуальність методики розшарування запису в темперному, олійному малярстві (ікони «Архістратиг Михаїл» з церкви села Семенівка). *Проблеми збереження, консервації, реставрації та експертизи музейних пам'яток*. Матеріали та тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції 22-24 травня 2001 р. Київ, 2001. С. 50-52.
4. Почеква А.І. Актуальність проведення процесу розшарування та перенесення малярських шарів на нову основу. *Дослідження, консервація та реставрація музейних пам'яток: досягнення, тенденції розвитку: наукові доповіді IX Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 27 – 31 травня 2013 р.)*. Київ: ННДРЦУ, 2013. С. 309-312.
5. Терехов М.О., Долуда А. О. Метод розшарування як можливість проведення атрибуції різночасового живопису. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021. Вип. № 37 (3). С. 61-68.
6. Терехов М.О. Методика хімічного розшарування різночасового темперного живопису з проміжним шаром ґрунта. *Актуальні питання мистецтвознавства: виклики XXI століття. Присвячена 95-річчю заснування вищої художньої школи Харкова* (Харків, 13 жовтня 2016р.) Харків, 2016р. С. 151-153.
7. Терехов М.О. Методика хімічного розшарування різночасового живопису з проміжним шаром ґрунта. *VII Міжнародний форум «Дизайн освіта 2017»* (Харків, 9-12 жовтня 2017р.) Харків, 2017р. С. 331-335.
8. Doluda A., Kovalova M., Tekhov M., Antonenkova N. Icon-painting with time transgressivse laers in Sloboda Ukraine in the centries. *International Journal of Conservation Science*. 2021. V. 12. № 3. pp. 467-476.
9. Ostaszewska M. Studia nad metodą utrzymania nierownej powierzchni tynku w transferze malowidła ściennego. „Ochrona Zabytkow” nr 2, 1991.

REFERENCES

1. Dorofiienko I., Marampolskyi A. Rozsharuvannia ta perenesennia fresky na novu osnovu. [Layering and transferring the mural to a new base]. *Konservatsiia i restavratsiia pamiatok arkhitektury : metodychnyi posibnyk* Kyiv. Korporatsiia «Ukrrestavratsiia», Lviv: Instytut «Ukrzakhidproektrestavratsiia», 1996. pp. 561-563 [In Ukrainian].
2. Domina V.S. Vydalennia zapysiv XX st. z tvoriv tempernoho i oliinoho zhyvopysu XIX st. [Deleting records of the twentieth century. from the works of tempera and oil paintings of the XIX century]: *dyplomna robota 05.00.12/ Kharkiv. ak. dyz. i myst. Kharkiv*, 2018. 112 s. [In Ukrainian].
3. Ivaniv B.I., Pohekva A.I. Aktualnist metodyky rozsharuvannia zapysu v tempernomu, oliinomu maliarstvi (ikony «Arkhistratyh Mykhail» z tserkvy sela Semenivka). [The relevance of the method of stratification of the record in tempera, oil painting (icons of "Archist Michael" from the church of the village of Semenivka)]. *Problemy zberezhennia, konservatsii, restavratsii ta ekspertyzy muzeinykh pamiatok. Materialy ta tezy dopovidei III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii 22-24 travnia 2001 r.* Kyiv, 2001. pp. 50-52. [In Ukrainian].
4. Pohekva A.I. Aktualnist provedennia protsesu rozsharuvannia ta perenesennia maliarskykh shariv na novu osnovu. [The urgency of carrying out the process of layering and transferring paint layers to a new base]. *Doslidzhennia, konservatsiia ta restavratsiia muzeinykh pamiatok: dosiahnennia, tendentsii rozvytku: naukovi dopovidi IX Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kyiv, 27 – 31 travnia 2013)*. Kyiv: NNDRTsU, 2013. pp. 309-312. [In Ukrainian].
5. Terekhov M.O., Doluda A. O. Metod rozsharuvannia yak mozhlyvist provedennia atributsii riznochasovoho zhyvopysu. [The layering method as a possibility of attribution of different time paintings]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. 2021. Vyp. № 37 (3). pp. 61-68. [In Ukrainian].
6. Terekhov M.O. Metodyka khimichnoho rozsharuvannia riznochasovoho tempernoho zhyvopysu z promizhnym sharom grunt. [The method of chemical layering of different time tempera painting with an intermediate layer of soil]. *Aktualni pytannia mystetstvoznavstva: vyklyky XXI stolittia. Prysviachena 95-richchu zasnuvannia vyshchoi khudozhnoi shkoly Kharkova.* (Kharkiv, 13 zhovtnia 2016) Kharkiv, 2016. pp. 151-153. [In Ukrainian].
7. Terekhov M.O. Metodyka khimichnoho rozsharuvannia riznochasovoho zhyvopysu z promizhnym sharom hrunta. [The technique of chemical layering of different time paintings with an intermediate layer of soil]. *VII Mizhnarodnyi forum «Dyzain osvita 2017»* (Kharkiv, 9-12 zhovtnia 2017.) Kharkiv, 2017. S. 331-335. [In Ukrainian].
8. Doluda A., Kovalova M., Tekhov M., Antonenkova N. Icon-painting with time transgressivse laers in Sloboda Ukraine in the centries. *International Journal of Conservation Science*. 2021.V. 12. № 3. pp. 467-476. [In English].
9. Ostaszewska M. Studia nad metodą utrzymania nierownej powierzchni tynku w transferze malowidła ściennego. [Studies on the method of maintaining an uneven plaster surface in the transfer of a wall painting]. „Ochrona Zabytkow” nr 2, 1991. [In Polish].